

SAMLAREN

*Tidskrift för
svensk litteraturhistorisk
forskning*

ÅRGÅNG 87 1966

Svenska Litteratursällskapet

UPPSALA

Almqvist & Wiksells

BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

UPPSALA 1967

Recensioner

E. N. TIGERSTEDT: *The Legend of Sparta in Classical Antiquity*. Vol. I. (Stockholm Studies in History of Literature 9.) Lund 1965. 591 s.

»Spartansk» i olika förbindelser — spartansk måltid, spartansk inredning — hör till de vanemässigt brukade inventarierna i vår vardagsprosa, och när vi använder det föresvävar oss en mer eller mindre tydlig bild av den antika krigarstaten Sparta med en ändamålsenligt kärv och mot alla veklighetens behag fientlig livsföring, utövad av ordknappa och självuppoftande pliktheroer. Så lever legenden om Sparta, åtminstone kärnan av den, bland oss alla. I propagandistiska syften har man framhållit Sparta som politiskt eller mera allmänt ideologiskt mönster i västerlandets historia alltsedan renässansens dagar: spanska jesuiter, franska revolutionärer, engelska esteter, tyska nazister — för att blott nämna några strömningars företrädare — har inspirerats av Sparta och använt det som belägg för sina åsikters riktighet. Men den bild av Sparta som sålunda starkt påverkat den europeiska idéhistorien — och historien — till våra dagar är icke bilden av Sparta som det verkliga var; det är den bild av ett ideal- eller typ-Sparta som efterhand växte fram under antiken och som gott kan kallas Legendan om Sparta, en del av Legendan om Grekland, av det Skengrekland, som Albert Wifstrand talar om i Bakgrunder.

Hur denna legend uppstått och varierats under antiken, hur den förhåller sig till det verkliga Sparta och vilken hållning de för- och högklassiska grekiska auktorerna intagit till Sparta är ämnet för första volymen av E. N. Tigerstedts arbete *The Legend of Sparta in Classical Antiquity*. Det var, läser man i förordet, ursprungligen avsett att bli inledningen till ett verk om spartalegenden i den europeiska litteraturen från renässansen, men inledningen växte till en bok — »en endast alltför stor bok», säger förf. Och en väldig bok är det, men man vill inte hålla med om att den är alltför stor; Kallimachos dictum »mega biblion, mega kakon», får inte gälla för en bok som är så utomordentligt rik på värdefullt innehåll.

Det är en lång sträcka som förf. tillryggalagt i denna första del av sin vandring, i stort sett fr. o. m. Tyrtaios t. o. m. Aristoteles, en ofta mycket besvärlig väg, där det gäller att gå försiktigt så att man inte fastnar i taggiga snår eller ramlar i förrådiska gropar. Den klassiska litteratur som måste beaktas är stor, den måste tolkas rätt, vilket alltid har sina svårigheter och särskilt när den, som här ofta är fallet, består av endast fragment. Därtill kommer att hänsyn ständigt måste tas till den oerhört omfattande vetenskapliga litteraturen om den behandlade epokens Hellas, sett ur olika aspekter. Förf. har inte nöjt sig med att konsultera standardverk, han har med oerhörd energi och noggrannhet gått igenom all tänkbar litteratur som har något att göra med hans tema. Sparta har givetvis behandlats av många — den spartanska legenden som sådan exv. av F. Ollier på 1930- och 40-talen, men icke uttömmande och med otillfredsställande detaljtolkningar —; därtill kommer alla andra arbeten om problem kring de använda auktorerna och inom den grekiska historien. Det är också förkrossande mycket litteratur som dragits fram och redovisats i den väldiga notavdelningen om 281 sidor, som sålunda blivit en bibliografisk guldgruva. Man är glad över att så mycket av gammal filologisk litteratur letats fram ur skrymslena och dammats av; det visar sig, som man f. ö. nog kunnat vänta sig, att ganska många av de sista seklernas arbeten råkat i ofta oförtjänt glömska, överlagrade som de blivit av den allt stridare strömmen nyare arbeten. De rekommendationer eller varningar som rätt frikostigt fogas till litteraturhänvisningarna är, så vitt rec. kan se, träffande. Den rika notapparaten har mycket bidragit till bokens både klarhet och rikedom, ty där ges inte bara bibliografiska upplysningar utan också en mängd nyttiga sammanfattningar av länge förda diskussioner och även egna ofta mycket in-

trängande analyser och inlägg, präglade av skärpa, omdömetts säkerhet och stor självständighet. De trassligare detaljproblemen har kunnat redas ut här utan att framställningens ström behövt hejdas, så t.ex. frågan om eforolistornas ålder, där förf. för ett framgångsrikt resonemang mot den väldiga auktoriteten i sådana stycken, Felix Jacoby. Fackfilologerna — till vilken kategori förf. blygsamt, men så vitt man kan se av boken, utan större skäl, icke vill räkna sig — måste vara förf. tacksamma för att han gjort noterna så utförliga.

Arbetet är indelat i tre huvudavdelningar: I Lacedaemon, II Sparta and Athens och III Sparta and the Ideal State. I den första vill förf. ge en bild av Spartas verkliga egenskaper och utveckling liksom av hur den gängse uppfattningen om det, legenden, tog form. I avd. II analyseras den högklassiska tidens athenska syn på Sparta vilken i vissa kretsar är på väg bort från åtminstone den samtida verkligheten och innebär en konstruktion, föreställningen om en idealstat. Hur idealstaten med bibehållande av många spartanska drag dock i hög grad löses ur sin bindning till Sparta av Platon och Aristoteles är huvudinnehållet av det tredje avsnittet. I sin helhet är detta verk ett imponerande prov på lärdom, skarpsinne, klokt omdöme som inte förvirras av tidigare framställda hypoteser, och på förmåga att livfullt teckna idéernas miljöer. Om läsaren stannar till här och var och sätter ett frågetecken i kanten, så är detta bara naturligt med hänsyn till bokens stora rikedom av synpunkter och förslag till problemlösningar.

I avseende till frågan vad Sparta egentligen var, hur det uppstod och vad som är saga av dess äldsta historia kommer förf. fram till den förnuftiga åsikten att det är mycket litet vi kan veta därom. Han finner att de antika källorna snarare är till hinder än till hjälp när det gäller att skilja historia från legend; redan från början är allt mer eller mindre iklätt mytens dräkt, och myten har snart nog brukats i propagandans tjänst och därmed fått en speciell inriktning. Dokument i form av inskrifter eller för antika historiker tillgängliga arkiv finns eller har funnits blott i ringaste utsträckning. Likväl sparar sig förf. ingen möda för att få fram något av vad som kan ha legat bakom myterna. Därvid stödar han förtjänstfullt upp i högen av diskussionsinlägg som hopats under mer än ett sekel. Framställningen innehåller väl knappast något nytt, men den är levande och stimulerande; man läser gärna synpunkterna på den för-historiografiska traditionen. En och annan väl svepande och värderande formulering stör; det förefaller exv. vara en orättvisa mot åtminstone Thukydidens att påstå att de grekiska historikerna från Hekataios till Eforos mer eller mindre naivt strävade att göra myt till historia (s. 27).

Hur myten fördunklat den historiska sanningen och brukats av Spartas propaganda kan exemplifieras med »Heraklidernas återkomst», den i mytisk form kvarlevande traditionen om den doriska vandrigen. Den kan spåras först hos Tyrtaios; det visar att spartanerna åtminstone på 600-talet ansåg att deras fäder under ledning av kungar, som stammade från Herakles, invaderat Peloponnesos, som gavs dem av Zeus. Det är givet att myten redan i denna form hade stort propagandavärde för Sparta när det ville hävda sina besittningar, och än mera så, när den byggdes ut så att Herakliderna sades ha återvänt till det land de tidigare ägt. Hur myten antagit olika former under påverkan av pro- eller antispartanska synpunkter klarläggs vackert. Förf. menar att heraklidmytens fullständigt fiktiva karaktär gör det omöjligt att följa de forskare som utifrån dess uppgifter hoppats kunna rekonstruera den doriska vandrigen. Här tillämpar förf. en tilltalande skepsis, som dock inte hindrar honom från att med goda skäl åter föra fram en hypotes att myten haft sitt ursprung i Argos och blivit övertagen av Sparta.

Även den spartanska statens födelse och dess tidigaste historia finner förf. insvept i ogenomträngligt töcken. Vad den antika litteraturen berättar är gissningar eller frihands-teckningar. Det enda man verkligen kan veta är att det arkaiska Sparta odlade musiken, främst i körlyrikens form; detta blev också ett om än mindre framträdande tema i legenden om Sparta.

Det första och största uttrycket för denna legend har getts av Tyrtaios, som väcker en svärm av litteraturhistoriska frågor till liv, framför allt denna: Vilket av det som går under Tyrtaios namn är äkta? Saken behandlas grundligt. Och man kan inte förbigå den, ty svaret på frågan måste rimligen säga en del om legendens ålder. Likväl frågar man sig om inte förf. varit mer än nödvändigt utförlig; han har tydligen haft samma tanke själv då han (s. 51) menar att frågan om det nionde fragmentets äkthet inte be-

höver lösas i detta sammanhang, ty det och de andra fragmenten betraktades åtminstone i början av 300-talet och möjligen långt tidigare som äkta Tyrtaiosdikter, vilket borde vara tillräckligt för oss. Det hade, förefaller det, varit nog att i korta ordalag och med hänvisning till den rikhaltiga litteraturen beröra äkthets- och dateringsproblemen, när man ändå måste stanna med ett non liquet. Men det är högst begripligt att förf. fallit för frestelsen att så pass detaljerat redogöra för frågan som han finner vara hotande nära att bli lika komplicerad som den homeriska.

I Plutarchos Lykurgos biografi förekommer i nära samband med ett Tyrtaiosfragment, förmodligen från dikten med namnet Eunomia — för legenden om Sparta ett centralt begrepp —, en kort, svårtolkad och i ett otal undersökningar dryftad lagtext, kallad den stora rhetran, där maktfördelningen i Sparta regleras. Förf. framhåller att de där givna bestämmelserna måste innebära en reform i demokratisk riktning med beskärande av kungarnas makt. Kanske skulle rec. hellre vilja tala om en reform i kompromissens tecken. Det förefaller klart att Tyrtaios känt till denna rhetra och att han betraktat den som kommen från oraklet i Delfi. Olika skäl gör det sannolikt att den daterar sig från tiden före 750. Här har förf. sålunda med skarpsinnig analys av primärmaterialet och skicklig hantering av de mångskiftande äldre diskussionsbidragen fått fram en glimt av det verkliga Sparta i ett tidigt utvecklingsskede, ett Sparta med inre politisk oro och omvälvningar, vilka såsom *est* motiv i legenden egendomligt kontrasterar mot grundföreställningen av Sparta som staten med det oföränderligt goda systemet, men som utgör bakgrunden till traditionen om den lagstiftning som någon med namnet Lykurgos fått stå för. — Frågan om vilken uppfattning Tyrtaios kan ha haft av den stora rhetran är i och för sig inte ointressant, men man undrar om den har så stor betydelse för bokens tema. Det förefaller vara något av en överloppsgärning att så ingående som skett behandla problemen kring rhetran. Framställningen ter sig för rec. nu något oklar. En kortare och klarare framställning med väsentligen samma innehåll har man tidigare kunnat läsa i exv. Hermann Bengtsons Griech. Gesch. En del mycket osäkra hypoteser blir alltför kraftigt understrukna. Att säga att det s. k. »tillägget» till rhetran omöjligt kan vara en integrerande del därav är sålunda överord. Likaså förefaller det rec. inte alls så givet att Tyrtaios-citatet Plut. Lyk. 6 är ofullständigt; att ev. utelämnade ord skulle ha syftat på detta tillägg till rhetran synes än mera osäkert. Den sista versen förefaller mycket väl kunna hänföra sig till en del av »tillägget». Förf. synes också för hårt driva sin tes att rhetran återspeglar en utpräglad demokratisk reform. Och man vill nog snarare hålla med dem som menar att Eunomia var en maning till lojalitet mot kungarna, vilken synes förutsätta en viss social oro, kanske den som Aristoteles säger att Tyrtaios ingripit i men som förf. menar ha legat före Tyrtaios i tiden.

Förf. framhåller att källorna inte medger någon möjlighet att skriva Spartas inre politik eller dess institutioners historia. Huvuddragen av utvecklingen under 600- och 500-talet kan likväl tecknas. Vid mitten av 500-talet ägde enl. förf:s — och andras — mening en stor förändring av Spartas utrikespolitik rum, markerad av fördraget med Tegea och innebärande en övergång från offensiv till defensiv. Denna förändring skulle vara ett resultat av eforernas framgångsrika strävan att vinna större makt och beskära konungarnas inflytande; dessas främsta funktion var ju att leda folket i krig. Man invänder kanske: Men Athens politik blev förvisso icke mera defensiv när dess statsskick blev demokratiskt. Som förklaring till upphörandet med erövringspolitiken har på andra håll anförts stagnation av Spartas folkökning. Vidare säger förf. att samtidigt undergick Spartas kulturella liv en revolution i riktning mot kasernlik torftighet, detta som en följd av en målmedveten politik, bakom vilken vi med all sannolikhet skulle ha att finna Chilon; denne skulle f. ö. också låta sig anas bakom förändringen av utrikespolitiken. Detta förefaller hänga i ganska tunna trådar: Chilon vördades sen gammalt och räknades till de sju vise: alltså måste han ha spelat en viktig roll i Spartas historia, menar förf. Ett papyrusfragment anger Chilon som tyrannhatare. Men det är av en sådan art att man inte kan fästa stort avseende vid det. Chilons tyrannhat skall också framgå av anekdoten hos Herodotos att Chilon varnade Peisistratos för att skaffa sig någon son. Och när Chilon hos samme auktor säger att det vore bäst för Sparta om Kythera sjönk i havet, så skulle det återspegla hans aversion mot maritim = offensiv politik. Därtill kommer den redan nämnda allmänt defensiva politiken vid den tid då

Chilon levde. Försiktigtvis påpekar förf. att rekonstruktionen av den stora reformen vid mitten av 500-talet är endast en hypotes. Om man vill tillämpa den skepsis som utmärker förf:s resonemang på så många andra ställen, ter sig kanske inte hypotesen helt övertygande, men avsnittet där den har framlagts är intressant i sak och livfullt i form.

Med tillbörlig försiktighet behandlas traditionen kring Lykurgos; här har vi att göra med en myt; Lykurgosgestalten blev ett instrument för politisk propaganda och filosofisk doktrin; att se efter hur det gick till är ett viktigt led i undersökningen, ty åtminstone från och med 400-talet var det i allas medvetande Lykurgos som skapat den bestående ordningen i Sparta, den som betecknades med de innehållsrika orden *Kosmos* och *Eunomia* — i dem rymdes allt gott som de på den atenska demokratiens avarter trötta tyckte sig finna i den spartanska staten. Men även om inte Lykurgos funnits, måste, menar förf., den konsekventa samhällskonstruktionen som tillkom vara en enda mans verk. En sådan uppfattning ligger nära till hands om man skall utgå från vad de antika källorna har att berätta om Sparta. Och det måste man ju. Men hur mycket av det är inte efterhandskonstruktioner? Man bör betänka att grekerna hade en vana att förutom att systematisera och rationalisera också hitta på en upphovsman till alla konster och inrättningar. Det är riktigt att vi har reformatorer som Solon. Men just det att Solon är en klart gripbar gestalt, medan Tigerstedts spartanske reformator som rimligen måste ha levat senare än Solon är så anonym att han av traditionen fått den mytiske Lykurgos skepnad och placerats långt bort i forntiden, det synes mig snarast tyda på att denne reformator inte alls funnits. Och om det var Chilon som var den efor som misstänks ha spelat Lykurgos roll, varför har då inte han fått gälla som reformatorn? Han var dock berömd, ja en av de sju vise. Svaret på sådana invändningar ges av förf.: De eller den som haft makten att genomföra reformarbetet har höljt sin insats i anonymitetens och mystikens dunkel, vilket varit desto lättare som Sparta inte i likhet med Athen och andra städer brukade skrivna lagar.

Det avsnitt som kallas *The Leader of Hellas* understryker att Sparta under senare delen av 500-talet under utvecklande av stor aktivitet vidgade sin maktsfär och spred sina ideer, visserligen inte genom att lägga sig till med nya landområden men genom allianser och ingripanden i andra staters affärer. Det var Spartas storhetstid då det erkändes som Hellas ledare och beskyddare. Spartas starka position under sagda skede var, menar förf., utgångspunkten och bakgrunden för den allmänna idealiseringen av det. Av anekdoter hos Herodotos som tydligen härrör från just den tiden drar han slutsatsen att det är nu som den egentliga legenden om Sparta uppstår; han menar väl den för den yttre propagandan avsedda legenden; både *Tyrtaios* och »Lykurgos» var nämligen avsedda för hemmakonsumtion. Av Herodotosanekdoterna som skall illustrera det spartanska kynnet tar förf. upp ett dictum av Anacharsis, som emellertid översätts felaktigt; argumenteringen hade inte förlorat styrka om den rätta översättningen, som ges i not 609, använts. Lustigt nog lägger förf. sedan ut texten som om han brukat rätt version. Det förefaller som om han för en gångs skull inte vågat vara självständig gentemot den översättning han valt som huvudunderlag för sin framställning; sedan har hans eget fina omdöme tagit överhand och läst in det som just den grekiska texten men inte den använda översättningen ger.

Det är hos Herodotos vi möter de första apofthegmata som illustrerar spartanskt väsen; så kan förf., med rätta, synes det, säga att en av de viktigaste källorna för den spartanska legenden kan dateras till tiden före Herodotos. Det är naturligt att ett större avsnitt i boken ägnas just denne auktor, ty den fullfärdiga legenden möter oss först i Herodotos skildring av perserkrigen. Här kommer förf. in på fastare mark; han kan i fortsättningen granska var författare för sig och analysera attityden till Sparta. Det sker med mycken finess och kringsynt beaktande av alla de omständigheter och fakta som kan vara av vikt för framkallning av riktigt nyanserade bilder. Till sådana fakta hör auktorernas personliga data och den historiska situation de befunnit sig i. Det är litteraturhistorisk forskning av hög klass som här bedrivs, med stor sakkunskap, inlevelse och intuition. Det skall tilläggas att även om problemen fr. o. m. Herodotosavsnittet blir mindre snåriga än de tidigare, blir de knappast lättare att bemästra när man som förf. också vill ta ställning till de otaliga arbeten som skrivits om ifrågavarande stoff.

För bedömningen av Herodotos förhållande till Sparta anser förf. det nödvändigt att undersöka hur han ställer sig till Athen; anledningen är väl snarast den att många forskare ansett hans historia i mycket vara ett enkomion över Athen; denna åsikt vänder sig förf. mot i ett utförligt resonemang. I stort sett har han säkert rätt i sin kritik, men han förefaller stundom gå väl långt, och det är inte utan att han brukar lätt våld vid tolkningen av ställen som kan användas som belägg för att Herodotos verkligen varit entusiastisk över Athen — eller Sparta. Han menar exv. att när Perikles omtalas på ett sätt som innebär en hyllning, så är det mannen själv och inte hans politik (alltså även den athenska demokratin) som hyllas; en sådan distinktion ter sig tvivelaktig. Man måste, som förf. gör, notera att Herodotos, när han ger Athen äran av att ha räddat Hellas frihet, därmed uppenbart har tagit parti för Athen. Och som det sägs s. 86: det är särskilt tydligt att H. hyste personlig sympati för athensk demokrati. Det går knappast att hos H. finna pro-spartanska uttryck i samma grad som pro-atenska. Tvärtom har han en hel del negativt att säga om Sparta. Vi har då, enl. förf., att göra med sådant som H. fått höra i Athen. Det kan mycket väl vara. Men det är inte oviktigt att han anför just athensk propaganda mot Sparta men knappast spartansk mot Athen. I den s. 91 anförda Aristagoras-anekdoten läser förf. in något anti-athenskt; hellre vill man väl här se en liten historia med belärande syfte, utan spets åt något särskilt håll. Att inläsa en anti-athensk känsla i Hdt. VIII 3.2 synes omöjligt.

Förf. synes ha förbisett eller i varje fall inte tillräckligt understrukit att H. när det gäller Athen prisar dess statsskick och dess roll i stort under krigen, medan han när det gäller Sparta berättar häpnadsväckande historier om yttringar av spartanska dygder; det är här snarast fråga om kuriosaberättande och inte prisande av Sparta som sådant. Man lägger också märke till att H., som förf. påpekar, ger en alls icke fördelaktig bild av Spartas agerande i perserkrigens slutskede.

Det är så sant som det är sagt s. 103: Någon fast politisk tendens kan man inte finna hos H. Eller: Han har politiska sympatier och antipatier men inget program. Och man ville tillägga: och sympatierna ligger på den athenska sidan. Frågan huruvida H. tagit parti för Athen eller för Sparta eller varit opartisk synes vara ett problem som onödigt tillspetsats. Rec. är rädd att det innebär en något anakronistisk syn på H. att säga att H. skulle ha åstundat opartiskhet (s. 92). Men mot bakgrund av att Plutarchos tyckte att H. visat illvilja mot grekerna är frågan ingalunda utan intresse. Det väsentliga är emellertid att H. arbetat med en färdig legend om Sparta och gett den ytterligare spridning samt att han nyttjat material både från spartanskt och athenskt håll. Framställningen av detta är lovvärd; materialredovisningen förträfflig. En detalj: Herodotos anseende stod på sin höjd snarare under andra och tredje årh. e. Kr. än under tredje och fjärde, som anges.

Hittills är det Sparta självt som skapat och traderat legenden. Efter perserkrigen blir det annorlunda: då förs den vidare mest av icke-spartaner.

Andra avdelningen inleds med en skiss av 400-talets Sparta som en stat som utåt bedrev en villrådig och defensiv politik och i sitt inre visade åtskilliga tecken på splittring och idéförfall. Sålunda gick kung Pausanias, fältherrn Lysanders motståndare, i landsflykt till Tegea och skrev där ett arbete om Lykurgos lagar. Förf. menar att Pausanias i ett angrepp på eforatet har hävdatt Lykurgos inrättningar; eforatet skulle i Pausanias skrift ha framställts som ett efterlykurgiskt påfund. Materialet är här mycket sprött. Det textställe i Strabon man har att bygga på ger, synes det, rätt entydigt besked om att Pausanias i stället attackerade Lykurgos. Detta har också varit de främsta forskarnas mening. Man kan inte pressa den avgörande texten såsom skett i noterna 27 ff., vilka f. ö. utmärkes lika mycket av till grunden gående noggrannhet som av filologisk självständighet. Men Pausanias skrift visar hursomhelst att Lykurgos på 400-talet var ett fast begrepp, en normgestalt, som man måste återropa sig på eller angripa i debatten.

Mot Spartas ideal, sammanfattade under namnet *Eunomia*, kunde Athen ställa upp andra, där det viktigaste var *Isonomia*. På grund av en sådan ideologisk motsättning, som var förbunden med en rent politisk, var det naturligt, som förf. säger, att angrepp på Sparta inte skulle saknas i den attiska litteraturen, allra minst i den del av litteraturen som vände sig direkt till en större publik: dramat och retoriken. Under en genomgång av tragedien gör förf. en prisvärd sortering av den rätt stora samling av föregivet anti-

spartanska yttringar som forskningen dragit samman. Inte minst gäller detta Euripides. Den moderna synen på denne som först och främst skald, dramatiker och karaktärstecknare och inte filosof eller politiker tillämpas med välgörande effekt. Den skeptiska återhållsamhet som visas hade varit på sin plats där materialet är sprödare och fattigare; rec. kan inte undertrycka känslan att förf., då han rör sig på det vetbaras utmarker alltför mycket modär sig med preciseringar där endast mycket osäkra hypoteser är möjliga. När det gäller dramat är det annorlunda: Förf. betonar risken av att läsa mellan raderna och bedriva allegoriserande exeges. Han synes överhuvud här visa sig som en känslig och mer balanserad bedömare än flertalet fackfilologer som så ofta arbetat med starka förstoringsglas i sin ambition att komma på nya interpretationsmöjligheter. Detsamma gäller i princip för behandlingen av Aristofanes, där förf. vänder sig mot dem som i Aristofanes komedier velat se uttryck för en oligarchiskt sinnad athenares sympatier för Sparta; komedien, betonas med rätta, vänder sig principiellt *mot* människor och idéer. Det är ju inte nytt, men det är riktigt och det är bra att det understryks i sammanhanget.

Även om Thukydidens aldrig fått något inflytande på den senare antiken i avsende till idéerna och därför spelar en långt mindre roll än exv. Herodotos för legenden om Sparta, så är hans bild av det verkliga Sparta betydelsefull för den som följer legendens liv. Därför ägnar förf. honom all uppmärksamhet. Han tar på goda grunder avstånd från den thukydidiska frågans »analytiker» och ansluter sig till dem som menar att Th. skrivit sitt verk i ett sammanhang. Så kan han tillämpa den vettiga principen att inte bolla med isolerade citat utan försöka framkalla en bild av Thukydidens helhetsuppfattning av Sparta. Analysen är — givetvis — knappast originell men lärorik och nyttig i sin klarsynta avvägning av de argument och synpunkter på materialet som andra framfört. Inte minst gäller detta granskningen av olika förslag till tolkning av Melierdialogen. Träffande är omdömet: Thukydidens är objektivt men icke immoralist. Förf:s förmåga att framlägga materialet och presentera frågorna framträder vackert i avsnittet om Thukydidens: icke-klassikern får en begriplig bild av problemläget, och den som kan sin Thukydidens får en klar sammanfattning och givande synpunkter.

Utformningen av legenden om Sparta gick in i en ny och avgörande fas under den senare delen av 400-talet, och det skedde i Athen. Vissa forskare har gjort stort nummer av en känsla av stamgemenskap på doriskt håll; förf. gör gällande att denna inte gett några bidrag till legenden; det doriska som exv. Pindaros talar om har inte med just Sparta att göra; det är en symbol för den gamla, den förklassiska aristokratkulturen. Men en viss anknytning mellan spartalegenden och föreställningarna om det »doriska», det vill säga de gamla idealen, måste dock ha funnits; dessa gamla ideal odlades ju i de kretsar där Sparta kom att betecknas som en mönsterstat. Och en viss stamkänsla — för en sådan har förf. inte mycket till övers — bör ligga bakom det faktum att man betecknade den gamla goda tidens ideal som doriskt; vi kan inte heller bortse från att Thukydidens, låt vara som den ende, talar om att hellenerna kände sig delade i olika stammar. Med ett välfunnet uttryck konstateras att adeln och de konservativa bildade ett »super-national brotherhood» vars ideal var det man fattade som den doriska levnadsstilen; det var bakgrunden till de pro-spartanska strömningar i Athen som väl kan jämföras med vårt sekels salongscommunism och -nazism och som kom att utöva ett avgörande inflytande på de auktorer som fick störst betydelse för legendens framtid.

Till dessa hör Xenofon, som just genom sin allmänna medelmåttighet kan ge trovärdiga vittnesbörd om vad som rörde sig inom Athens och Hellas överklass i början av 300-talet. Det Sparta som Xenofon tecknar är i högsta grad ett »anti-Athen» som förf. uttrycker det. Emellertid har Xenofons attityd till Sparta knappast blivit riktigt bedömd. Tigerstedt framhåller med rätta att Xenofon kände det verkliga Sparta tillräckligt väl för att icke inse och även ange dess brister. Efter en analys av Lakedaimonion politiska förhållanden mot det samtida Sparta mycket kritiska attityden i kap. XIV så, att Xenofon under intryck av den politiska utvecklingen skulle ha ändrat uppfattning om Sparta; kapitlet skulle såsom alltför mycket avvikande från skriftens övriga anda icke höra till dennas ursprungliga fattning. Enligt rec:s mening är förändringen av attityd endast skenbar. Mera tilltalande förefaller den förklaringen att skriften är just antidemokratisk och avser att framställa som kontrast till Athen ett ideal-Sparta, dvs. den athenska

överklassens, hos Xenofon fast grundade, spartaideal som är det »lykurgiska» Sparta men visst icke det samtida. Xenofon är en romantiker som i sin lilla skrift om Spartanernas star pekar på en förfluten tids goda Sparta, på samma sätt som mera lojala athenare kunde peka på den gamla tidens Athen som något där samtidens demokratiska avarter inte fanns. Xenofon har handlat så som förf. säger att sofisterna gjorde: det i Sparta som skar sig mot idealet kunde alltid bortförklaras som avfall från Lykurgos anda. Samma starka betonande av samtidshändelsernas betydelse för en auktors attityd möter vi i den korta behandlingen av den atenske reformpolitikern och rhetorn Lykurgos. Att denne prisar Spartas rena och kärva moral utan att tala om dess mindre rena utrikespolitik torde snarare bero på det aktuella syftet med hans tal — som i hög grad är moraliserande — än på att han ej upplevt den tid då ett ännu mäktigt Sparta trakasserade andra greker.

Intressant är den ingående analysen av Isokrates, där förf. med i rec:s tycke större framgång visar en attitydförändring som följd av ändrad politisk målsättning. Isokrates, som alltid förblev god athensk patriot, gjorde sitt bästa för att torpedera den spartanska legenden. Man ville emellertid gärna betona att Isokrates var retor, framför allt epideiktisk sådan, och att han i sina eulogier mycket arbetar med jämförelser; om han nu vill prisa Athen och brukar Sparta som jämförelseobjekt är det naturligt att han efter bästa förmåga nedvärderar i synnerhet det vari Sparta enligt legenden överträffade alla andra; så blir Athen bäst. Och Isokrates själv tar hem poäng i form av påståenden som effektivt paradoxalt bryter sig mot gängse meningar. Emellertid: när Isokrates finner att det ligger i Athens intresse att stödja Sparta, eller i hans eget att hylla det, förbyts angreppen i välljudande lovord, helt byggda på legendens temata. Så blir också Isokrates en av dess effektivaste befrämjare.

Icke-klassikern har väl sällan något begrepp om Isokrates lärjunge, den mer än ytlige och retoricerande universalhistorikern Eforos. Det är i sammanhanget dock nödvändigt att gå närmare in på honom; hans framställning av den äldre grekiska historien vann ett väldigt inflytande och gav stor spridning åt viktiga element i den fullständiga legenden: Heraklidernas återkomst, Lykurgos liv och verk, Leonidas vid Thermopylai. Tigerstedts behandling av Eforos vittnar vältaligt om ingående kännedom om de källkritiska problemen. Avsnittet blir i mycket en fångslände rekonstruktion av Eforos endast i fragment bevarade arbete. Litet svår att acceptera förefaller satsen s. 222: »I många avseenden kan Eforos framställning betraktas helt enkelt som en reaktion mot den spartanska legenden». Ty, som det också står: han utsmyckade legendens Sparta och dess lagstiftare. Visserligen demonstreras övertygande hur han länge följer en pro-athensk linje. Men när legenden föreligger använder han den till Spartas pris. Kanske bör man inte räkna med att Eforos haft någon bestämd attityd till Sparta utan tillskriva hans källor de växlingar han visar. Och källorna kan han ha valt efter de estetiska värden han fann i dem. Eforos företräder så vitt man kan se en typ av författare för vilken ett sådant tillvägagångssätt vore högst naturligt. Hursomhelst kan Eforos i vissa stycken, som när det gäller senare tiders Sparta, vilket kontrasteras mot forntidens dygderika, visa anti-spartansk hållning utan att gå emot legenden. Därav visas dennas fasthet och orubblighet.

Man gör här om inte tidigare en reflexion: Spelar det i en motivhistorisk studie som den föreliggande så stor roll vad en författare egentligen har *tänkt*? Det primära måste vara vad han *sagt* och hur detta uppfattats. Men självklart har forskaren rätt att också här fråga: varför prisar eller klandrar en viss auktor Sparta? Och han bör väl också ställa sig den frågan. Ty svaret bör rimligen ge en belysning av legendens styrka och livsvillkor, samt av förhållandet mellan verklighetens och legendens Sparta.

I det tredje huvudavsnittet — Sparta and the ideal State — behandlas med mycken klokhet och nykter kritik filosofernas hållning till Sparta och de olika statsformerna. Tilltalande är påvisandet av det ohållbara i de hypoteser som gjort Pythagoras till en politisk teoretiker. Utmärkt är den överskådliga framställningen av sofisternas verksamhet i allmänhet och deras politisk-ideologiska ställningstaganden. Det finns säkerligen skäl att anta att sofisterna kom att utöva ett stort inflytande på legenden om Sparta, men det är väl knappast nödvändigt, och man instämmer helt med förf. att det är svårt att bevisa. Ett skäl skulle vara likheterna i attityd mellan Xenofon, Isokrates, Platon

och andra; men dessa kan ju ha stått under inflytande från vidare kretsar än just sofisterna.

Vid Sokrates uppehåller förf. sig mycket kort: antingen måste man betrakta honom som spartabeundrare eller också konstatera att det är omöjligt att veta något alls om hans inställning; man kan inte godta en del av källornas uppgifter och förkasta andra. Den sokratiske frågan kan alltså lämnas därhän och man kan gå direkt på Platon, vilkens politisk-ideologiska utveckling tecknas med stor skicklighet. Den från antiken mycket omhuldade uppfattningen att Sparta var det politiska idealet för Platon kritiserats och nyanseras med framhållande av Platons skarpa ironi över dem som okritiskt accepterade allt spartanskt. Visserligen kan man inte förneka likheterna mellan idealstaten, Kallipolis, som den tecknas i dialogen Staten, och Sparta, och i Lagarna modelleras författningen väsentligen efter Sparta. Men om man vill få en riktig uppfattning av Platons syn på just Spartas system måste man, menar förf., uppmärksamma den skarpa kritik som Platon riktar mot både huvuddrag och enskildheter i Spartas politik och levnadsmönster. Sparta är för honom icke idealet, det är icke Kallipolis; det är snarare typen för den timokratiska staten. Kritiken blir i Lagarna mera explicit och dess summa är: Den spartanska konstitutionen grundas på en felaktig uppfattning av människan och blir därför i längden steril och ödesdiger. Att kritiken skärps i Lagarna menar förf. bero på att problemen där angrips mera ur praktisk synvinkel än i Staten; även har Platons antipati mot Athen mildrats med åren. Med detta går förf. mot dem som menat att filosofens attityd förändrats under intryck av slaget vid Leuktra; det förvånar litet att inte en motsvarande aspekt anlagts på Xenofon.

Även om Platon är den som riktar den i sak hårdaste kritiken mot Sparta har han i oerhörd grad främjat legendens fortlevande; det var dock han som drog en parallell mellan Sparta och den ideala staten. Och som förf. träffande säger: Platon tog överallt Sparta på mycket mer allvar än Athen, som, utom i det sällan lästa verket Lagarna, blir föremål för hans föraktfulla och bittra hån. Det är sådant som man naturligt nog genast fastnat för, och så har man, alltefter den egna inställningen, kunnat appellera till Platon eller anklaga honom som det totalitära systemets ideolog. Att ha demonstrerat skiftningarna i hans attityd är förtjänstfullt av förf. Man anar hos denne också en motiverad misstro mot den i nyaste tid ej ovanliga uppfattningen av Platon som huvudsakligen politisk teoretiker.

Aristoteles Lakedaimonion politeia befinns efter källkritiska överväganden återge i stort sett den etablerade legenden om Sparta, vilket haft sin givna betydelse för dennas accepterande av eftervärlden. I sina övriga verk förefaller Aristoteles ganska motsägelsefull i sina omdömen om Sparta. Kritiken kan vara hård. I synnerhet är det Spartas ensidigt militaristiska inrättning som angrips — liksom hos Platon. Aristoteles går längre än andra kritiker däri att han klandrar också de »lykurgiska» elementen. Å andra sidan påpekar han med stort eftertryck de drag i det spartanska systemet som han finner värdefulla. Vid sin bedömning av egentligen endast skenbara motsägelser ansluter sig förf. snarast till dem som anser att Aristoteles uppträder dels som den systematiska filosofen, som Platons lärjunge, dels som den realistiske iakttagaren, och han avvisar dem som menar att man kan fastställa en utveckling från platonskt inspirerad idealism till empirisk realism. Med rätta förfäktas den åsikten att det är långt mer som förenar än som åtskiljer Platon och Aristoteles; det gäller i högsta grad deras syn på Sparta. För den som själv är påverkad av legenden om Sparta är det lätt att finna stöd för denna hos Aristoteles, och så kom också Aristoteles såväl som hans skola att verksamt understödja denna legend.

Bland de få filologiska detaljer om vilka rec. inte kan hysa samma mening som förf. kan nämnas not 48 s. 317: Diogenes Laertios I 68 behöver alls inte vara korrupt. Att utgivarna av Thukydidens inte följt Schwartz rätt våldsamma försök till emendation av Thuk. I 84.4 bör nog inte förvåna.

I avseende till det formella måste rec. som sin uppfattning anmäla att den i sak livfulla framställningen säkerligen förlorat på att ha blivit översatt till engelska; den föreliggande språkdräkten bär alltför mycket prägeln av att vara just översättning där klumpiga och ibland ganska oklara formuleringar stör. Man hade önskat att boken blivit föremål för en omsorgsfullare korrekturläsning. Att den grekiska formläran och orto-

grafien — f. ö. liksom den engelska här och var — illa misshandlats är inte vackert i ett arbete av detta slag; det som är rena tryckfel kan ibland göra citaten rätt underliga. Men värre är det med inadvartenser som Third century i st. f. Fourth century s. 21, uppgiften s. 45 att Argos låg väster om Sparta och Messenien österut, s. 50 Xenophon i st. f. Xenophanes, s. 51 Theogenes i st. f. Theognis; och det är inte i Gorgias som Sokrates interpreterar Simonides utan i Protagoras (not 337 s. 556).

Kanske kunde boken ha vunnit på en större stringens i anordnandet av synpunkter och i formuleringar. Den hade nog blivit mera läst då. Men om läsningen nu bitvis kan vara ansträngande, så är den tack vare den aldrig sinande strömmen av intresseväckande synpunkter på otaliga, ofta mycket besvärliga detaljprogram i den grekiska litteraturhistorien, som förf. med outtröttlig energi och största oförskräckthet gett sig i kast med, en mycket berikande och stimulerande möda.

Slutligen må det tillåtas en grecist att uttrycka sin tacksamhet för att en litteraturhistoriker så eftertryckligt visat att antikstudiet inte kan undvaras om man verkligen vill gå till grunden med undersökningar av motiv i den europeiska idé- och litteraturhistorien.

Jonas Palm

JAN KOTT: *Shakespeare — vår samtida*. Till svenska av Jan Kunicki och Carin Leche. Natur och Kultur. 1965.

Den polske litteraturforskaren Jan Kotts berömda Shakespearebok, utgiven 1964 och ett år senare redan översatt till ett tjugotal språk, bär på svenska den välfunna titeln *Shakespeare — vår samtida*. Enligt uppgift av förlaget på bokens baksida har denna svenska version av författaren själv betecknats som den definitiva. Den är något större än den ett år äldre engelska: ett kapitel om sonetterna har tillkommit.

Hur pass troget den svenska översättningen följer originalet kan jag tyvärr inte bedöma. Punktvis gjorda jämförelser med den engelska visar inga påfallande divergenser, vilket ju måste anses tyda på att de båda håller sig nära grundtexten. I varje fall är översättningen behaglig att läsa: språket är både spänstigt och klart. Någon gång händer det dock att uppmärksamheten sviktar eller omdömet klickar. På sid. 213 heter det på tal om de florentinska nyplatonikerna — vilkas inflytande Kott anser sig kunna spåra bakom kärleksfilosofien i Midsommarnattsdrömmen — att de, »stödda på den orfiska doktrinen» hävdade att det fanns »en säregen mysticism hos Eros». Det förefaller dunkelt. Går man till den engelska översättningen får man förklaringen: med orfismen som grundval förkunnade florentinarna »a peculiar *mystique* of Eros». Än värre har översättarna råkat ut på tal om det furstliga biläger som firades i London år 1613 och vid vilket Stormen spelades. De uppger nämligen att Jakob I gifte bort sin dotter med »Palestinas elektor». Det låter exotiskt och modernt och helt obegripligt. Rätta förhållandet är ju att brudgummen, sedermera känd som den böhmiske »vinterkonungen», bar titeln »kurfurste av Pfalz» eller — på 1600-talslatin — *elector palatinus*.

Jan Kott, som numera är professor i polsk litteratur vid universitetet i Warszawa, började sin bana som teaterkritiker, en verksamhet som han inte heller senare har upphört med. Det är också i första hand som teaterkritiker han närmar sig Shakespeares diktning; hans bok rymmer åtskilliga rent praktiska anvisningar för teaterregissörer; till grund för hans uppgörelser med en äldre generations syn på Shakespeare ligger ofta en upplevelse på teatern — av en hel föreställning, ett regigrepp i en viss scen eller en skådespelares prestation. Han är starkt utåtriktad, pedagog, folkuppfostrare. Vad han vill visa är först och främst att Shakespeare alltjämt angår oss, att hans dramer har lika mycket att säga en modern publik som Becketts, Ionescos eller Genets. För att nå sitt syfte betonar han de likheter han tycker sig finna mellan det politiska och ideologiska klimatet i vår tids Europa och det vari Shakespeare levde. Hos den engelska senrenässansen och dess diktare finner han samma katastrofstämning, samma känsla av alltings meningslöshet, samma förtvivlan och samma dragning till grotesken som i vår tids dikt och konst. De mest stimulerande inslagen i hans bok utgörs enligt min mening av de avsnitt där han drar dessa paralleller, rikt underbyggda som de är med hänvisningar till renässansens filosofi och bildande konst.